

БАЗОВІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БАНКІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ГАЛИНА СПЯК,
канд. екон. наук, доцент
кафедри банківського
менеджменту та обліку
Тернопільського національного
економічного університету

Досліджено основи побудови системи бухгалтерського обліку банків України. Запропоновано окремі напрями оптимізації облікової системи банку в умовах нестабільності фінансових ринків.

Ключові слова: система бухгалтерського обліку, Міжнародні стандарти фінансової звітності, принципи обліку, об'єкти обліку, інструменти оцінки активів, зобов'язань та капіталу банку.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується не тільки посткризовими явищами і пов'язаними з ними негативними проявами в різних сферах господарювання, а й, на нашу думку, є передумовою суттєвих структурних зрушень в усіх сегментах ринку. До того ж ці зрушення мають базовий характер і, безумовно, властиві не тільки вітчизняному ринку. Такі тенденції значною мірою закономірні. Як відомо, криза – це не тільки і, напевне, не стільки економічний спад і загострення суперечностей, а й потенційна можливість подальшого розвитку на принципово новій основі.

Світова фінансова криза значно вплинула на фінансові ринки і діяльність банків як основних учасників цих ринків. Світ після кризи буде дещо іншим. На цій тезі збігаються погляди більшості аналітиків. Проте, на нашу думку, особливих змін зазнають саме фінансові ринки та діяльність фінансових посередників на цих ринках, передусім банківських установ як ключових учасників.

Банківська діяльність, безумовно, є специфічним видом бізнесу, однак оптимізація управлінських процедур у банківських установах має таку саму мету (вирішення дилеми дохідність – ризик) і такі самі інструменти реалізації, як і в будь-яких інших господарюючих суб'єктів.

Основним вихідним продуктом для системи банківського менеджменту була, є і буде інформація, насамперед облікова, що формується всередині банку і, як правило, є базою для прийняття будь-якого рішення на всіх рівнях ієрархії управління. Якість інформації визначає якість рішень, що приймаються. Це аксіома. Облікова інформація формується в системі бухгалтерського обліку банку. Її структуризація

нерозривно пов'язана із виділенням окремих елементів системи обліку: фінансового, управлінського та податкового. Безумовно, центральне місце в цій системі належить саме фінансовому обліку.

Мета статті – дослідити базові засади побудови системи бухгалтерського обліку банків України та визначити основні напрями її оптимізації в посткризовий період.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У 2010 р. минає 12 років з часу впровадження в банках України Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), які визначають сьогодні базові засади побудови бухгалтерського обліку у вітчизняних банківських установах. Співпраця вітчизняних банків з міжнародними організаціями потребувала дотримання загальноприйнятих підходів до формування їх фінансової звітності. Саме тому Національний банк України став ініціатором переходу на МСФЗ.

Початком реформи бухгалтерського обліку на рівні НБУ та комерційних банків став указ Президента України «Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики» від 23.05.92 р. № 303, на основі якого було розроблено Концепцію реформи бухгалтерського обліку в банківському секторі України.

Концепція передбачала такі етапи:

- створення нової ідеології обліку, яка ґрунтується на загальноприйнятих міжнародних принципах;
- запровадження нового Плану рахунків;
- поділ бухгалтерського обліку на фінансовий та управлінський;
- перехід від звітності за формами до звітності за економічними показниками;

♦ запровадження таких інструментів, як метод нарахування, метод переоцінки, метод обачності (резервів) [1].

Введений у дію з 01.01.2000 р. Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» законодавчо визначив, що розробка питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснює Міністерство фінансів України, а порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в банках встановлює Національний банк України відповідно до цього Закону та національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (п. 3 ст. 6) [2].

СУТНІСТЬ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БАНКІВ

Бухгалтерський облік ведеться безперервно з моменту реєстрації банку до його ліквідації. Банки самостійно обирають систему та підсистеми бухгалтерського обліку виходячи з потреб управління та обсягу банківських операцій. Будь-яка система обліку має забезпечити дотримання принципів бухгалтерського обліку, єдність методологічної основи, взаємозв'язок даних синтетичного й аналітичного обліку, хронологічне та систематичне відображення всіх операцій банку в регістрах бухгалтерського обліку на основі первинних документів, накопичення і систематизацію даних обліку за показниками, необхідними для управління банком, а також складання звітності.

Як уже зазначалося, система обліку банку включає фінансовий, управлінський та податковий облік, які ґрунтуються на єдиній інформаційній базі первинного обліку, відрізняючись цілями, об'єктами обліку, колом користувачів облікової інформації, роллю в управлінні установою, формою та періодичністю подачі даних.

Відповідно до Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України (постанова Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566) «...*Бухгалтерський (фінансовий) облік* забезпечує своєчасне та повне відображення всіх операцій банку та надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, власний капітал, результати фінансової діяльності та їх зміни. На основі даних фінансового обліку складається фінансова звітність. Зміни в фінансовому обліку не впливають на податковий облік» [3].

Управлінський облік ведуть з метою забезпечення керівництва банку та його підрозділів оперативною інформацією у визначеному керівництвом форматі для планування та прийняття відповідних

управлінських рішень. Він забезпечує внутрішні потреби в інформації виходячи зі специфіки та особливостей діяльності установи і структури системи управління банку. Банки самостійно обирають методику обліку, визначають зміст внутрішньої звітності, а також терміни її подання для різних рівнів управління. На відміну від фінансового обліку, який регулюється законодавчо, управлінський облік банки ведуть самостійно, враховуючи особливості діяльності, структуру й розміри установи, потреби та вимоги системи управління.

Банк самостійно визначає свою *облікову політику*, розробляє систему і форми управлінського обліку, внутрішньої звітності та контролю операцій, визначає права працівників на підписування документів, затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків та реєстрів аналітичного обліку.

Аналіз як теоретичних розробок, так і практичних аспектів формування облікової політики вітчизняних банків дає змогу виділити її основні складові:

- ♦ перелік операцій, що потребують додаткового контролю;
- ♦ порядок проведення інвентаризації та методи оцінки активів і зобов'язань;
- ♦ порядок контролю за здійсненими внутрішніми банківськими операціями;
- ♦ порядок розрахунків між філіями та іншими структурними підрозділами банку;
- ♦ порядок застосування в обліку принципу нарахування доходів і витрат, створення та використання резервів;
- ♦ процедури звірки та контролю тощо.

Що стосується звітності, то відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 69) Національний банк України встановлює для банків форми звітності та методику їх складання; періодичність і терміни подання; структуру пояснювальної записки; мінімум відомостей, що підлягають опублікуванню, та терміни їх подання; методику формування консолідованої звітності [4].

Бухгалтерський облік в банку має забезпечувати виконання принаймні двох функцій:

- запис інформації про операції, що виконуються банком, та відображення цих операцій в агрегованому вигляді у фінансовій звітності для аналізу й управління;
- запис детальної інформації про контрагентів кожної операції та параметри самих операцій для отримання оперативної інформації про стан окремих статей у розрізі контрагентів, видів валют, фінансових інструментів тощо.

Ведення агрегованого обліку для виконання першої функції забезпечується за допомогою синтетичного обліку з використанням балансових (синтетичних) рахунків, детальна інформація про кожного контрагента та кожну операцію формується на рівні аналітичного обліку за аналітичними рахунками через використання параметрів аналітичного обліку.

Обов'язкові параметри аналітичного обліку формуються з урахуванням вимог Національного банку України щодо звітності банків. Необов'язкові параметри мають рекомендаційний характер. Порядок їх застосування установа банку визначає самостійно.

Кінцевим продуктом системи обліку є *фінансова звітність*. Як відомо, склад фінансової звітності для всіх суб'єктів ринку в Україні визначений Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Банки подають фінансову звітність:

- Національному банку України через відповідні територіальні управління НБУ;
- власникам (акціонерам) відповідно до установчих документів;
- іншим органам державного управління і зацікавленим організаціям у межах чинного законодавства.

При цьому важливим є забезпечення законодавчо визначеної вимоги, згідно з якою банки зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність разом з аудиторським висновком. Фінансова звітність має бути оприлюднена шляхом публікації у періодичних виданнях, доступних користувачам звітності, або шляхом розповсюдження її серед користувачів у вигляді окремих друкованих видань.

У контексті оптимізації існуючої системи формування облікової інформації банку вважаємо за доцільне зупинитися на двох основних аспектах:

- загальних принципах бухгалтерського обліку та фінансової звітності як концептуальній основі ведення обліку;
- методах відображення в обліку реальної вартості фінансових інструментів.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

В Україні законодавчо визначено десять принципів бухгалтерського обліку: *обачність; повне висвітлення; автономність; послідовність; безперервність; нарахування та відповідність доходів та витрат; превалювання сутності над формою; історична (фактична) собівартість; єдиний грошовий вимірник; періодичність.*

Що стосується банківських установ, то доцільно, на нашу думку, доповнити перелік принципів обліку такими:

1) *дата операції* – операції відображують у бухгалтерському обліку за датою їх здійснення, тобто в день виникнення прав (активів) або зобов'язань (пасивів) незалежно від дати руху коштів за ними;

2) *окреме відображення активів і пасивів* – усі статті активів і пасивів оцінюють окремо і відображують в розгорнутому вигляді. З огляду на це всі рахунки є активними або пасивними, за винятком клірингових, транзитних або технічних рахунків;

3) *відкритість* – фінансові звіти мають бути достатньо якісними і детальними, легко зрозумілими користувачам, правдиво, достовірно та повно відображати стан активів, зобов'язань і капіталу банку;

4) *консолідація* – банк – юридична особа має формувати консолідований баланс установи у цілому з урахуванням своїх дочірніх та спільних підприємств і організацій за виключенням залишків за взаємними розрахунками та вкладеннями.

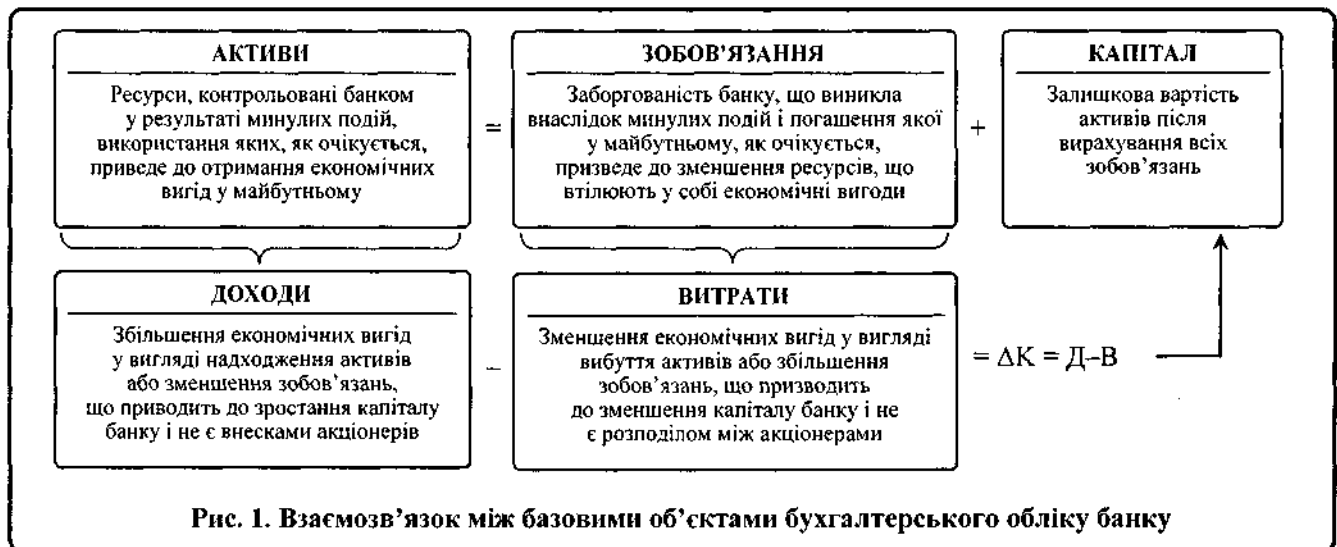
Зазначені принципи на сьогодні де-факто застосовуються в системі фінансового обліку банків України. Їх констатація на нормативно-правовому рівні внесла б ясність і конкретику в методологічну базу щодо обліку окремих фінансових інструментів та операцій банківських установ.

ІНСТРУМЕНТИ ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ РЕАЛЬНОЇ ВАРТОСТІ АКТИВІВ, ЗОБОВ'ЯЗАНЬ І КАПІТАЛУ БАНКУ

Для побудови ефективної системи бухгалтерського обліку важливо визначити основні об'єкти обліку. Взаємозв'язок між базовими об'єктами бухгалтерського обліку банків описує основне бухгалтерське рівняння (рис. 1).

З позицій якості інформації, що надається, важливим критерієм такої інформації є її достовірність. З огляду на це основне бухгалтерське рівняння достовірно описує фінансовий стан установи (в динаміці – ключові тенденції змін) за умови оцінки наведених об'єктів за справедливою або реальною вартістю. Цей аспект є особливо важливим у кризових умовах, коли всі суб'єкти ринку, зокрема банки, мають значний ризик втрати реальної вартості активів і відповідно частки капіталу.

Щодо *інструментів оцінки*, то, на нашу думку, до них слід віднести принцип нарахування, переоцінку, принцип обачності (резервування), застосування ефективної ставки для визначення справедливої вартості активів та зобов'язань банку тощо. Практика використання кожного із наведених інструментів для українських банків дещо відрізняється.



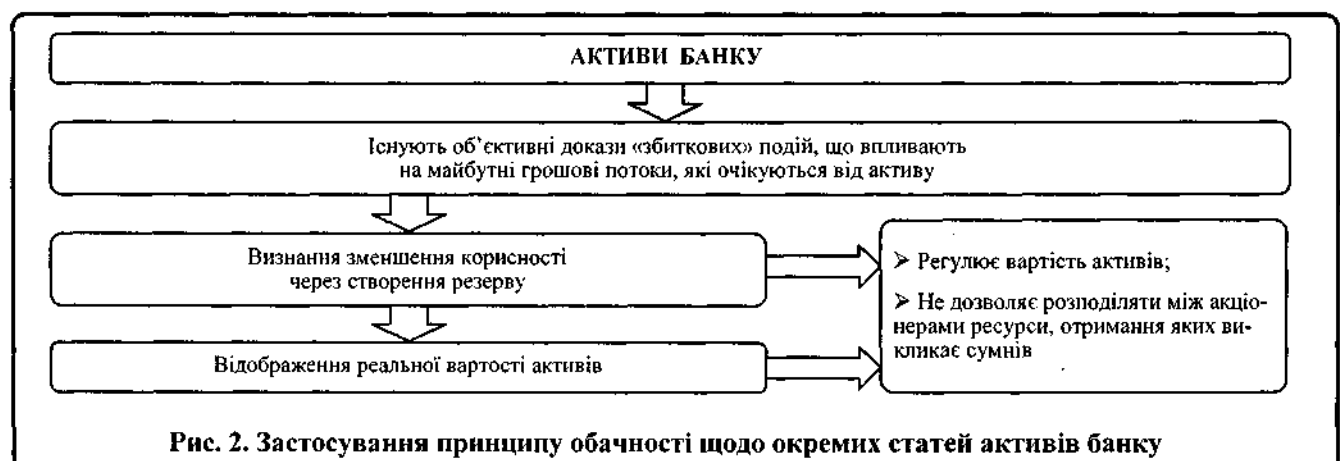
Принцип нарахування є базовим в існуючій системі обліку фінансових результатів діяльності вітчизняних банків. Він передбачає відображення всіх доходів і витрат у тому звітному періоді, в якому вони виникли (були визнані установою), а не в момент надходження чи сплати грошових коштів. У цьому контексті застосування такого інструменту безпосередньо впливає на вартість капіталу, наведену в основному бухгалтерському рівнянні. Слід зауважити, що цей інструмент тісно пов'язаний з принципом обачності та концепцією відповідності доходів і витрат у межах звітного періоду.

Переоцінка дає змогу привести у відповідність балансову вартість активів до їх справедливої (ринкової або реальної) вартості. Цей інструмент застосовують до основних засобів, цінних паперів та валютних цінностей. При цьому умови його застосування за кожною з названих статей є різними. Так, переоцінку необоротних активів здійснюють за умови значного розходження в їх оцінці за балансовою та справедливою вартостями. Цінні папери переоцінюють, як правило, за умови переведення їх з одного

портфеля в інший (проміжна оцінка), а валютні статті – при зміні офіційного валютного курсу НБУ щодо певної валюти.

Принцип обачності застосовують щодо певних статей активів через механізм резервування (рис. 2).

Щодо **використання ефективної ставки відсотка**, то згідно з п.1.10 Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України (постанова Правління НБУ від 27.12.2007 р. № 481) банк використовує ефективну ставку для оцінки кредитів, вкладів (депозитів) після первісного їх визнання за амортизованою собівартістю під час нарахування процентів та амортизації дисконту або премії [5]. При цьому Інструкція містить перелік стандартизованих бухгалтерських процедур, що виконуються, зокрема, при амортизації неамортизованого дисконту та премії за наданими кредитами (отриманими депозитами). Проблемним аспектом залишається визначення розміру ефективної ставки відсотка, яку доцільно використовувати в кожному конкретному випадку.



ВИСНОВКИ

Проблеми застосування принципів обліку, визнання та оцінки в системі бухгалтерського обліку банків окремих фінансових інструментів завжди актуальні, оскільки оптимальне їх вирішення визначає достовірність облікової та звітної інформації банку і відповідно якість управлінських рішень, що приймаються. Разом із тим в умовах нестабільності фінансових ринків виникають додаткові чинники ризику функціонування установи. Це стосується як традиційних банківських ризиків, таких як ризик ліквідності, кредитний, валютний ризики тощо, так і ризику значних коливань реальної вартості основних статей балансу банку. Останній суттєво впливає на рівень капіталізації установи, якість активів і врешті-решт на основні показники діяльності банку.

У цьому зв'язку важливо враховувати залежність перелічених показників і певною мірою фінансового стану банку в цілому від змін, що відбуваються на окремих сегментах ринку.

Важливим, на нашу думку, є також той факт, що принципи та інструменти, які застосовують у системі бухгалтерського обліку банків України, мають бути достатньо мобільними, щоб забезпечити врахування всіх ризикоутворюючих чинників у процесі розрахунку базових показників діяльності установи та визначення реальної вартості фінансових інструментів на дату формування балансу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Указ* Президента України «Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики» від 23.05.92 р. № 303.

2. *Закон* України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV із змінами.

3. *Положення* про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затв. постановою Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566, із змінами.

4. *Закон* України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III із змінами.

5. *Інструкція* з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затв. постановою Правління НБУ від 27.12.2007 р. № 481, із змінами.

6. *Інструкція* про порядок складання та оприлюд-

нення фінансової звітності банків України, затв. постановою Правління НБУ від 27.12.2007 р. № 480, із змінами.

7. *Інструкція* з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України, затв. постановою Правління НБУ від 20.12.2005 р. № 480, із змінами.

8. *Інструкція* з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затв. постановою Правління НБУ від 03.10.2005 р. № 358.

9. *Інструкція* з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України, затв. постановою Правління НБУ від 17.11.2004 р. № 555, із змінами.

10. *Міжнародні стандарти фінансової звітності*. – http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/mainart_id=92410&cat_id=92408.

Исследованы основы построения системы бухгалтерского учета банков Украины. Предложены отдельные направления оптимизации учетной системы банка в условиях нестабильности финансовых рынков.

Ключевые слова: система бухгалтерского учета, Международные стандарты финансовой отчетности, принципы учета, объекты учета, инструменты оценки активов, обязательств и капитала банка.

The article deals with the comprehensive research of contemporary basics for banking accounting in Ukraine. The authour suggested certain directions to optimize the bank accounting system under conditions of instability of financial markets.